

PRZEMYSŁAW WAINGERTNER
Uniwersytet Łódzki

Towarzystwo Straży Kresowej i Związek Rad Ludowych Postulaty badawcze

---

Okres Wielkiej Wojny i pierwsze lata istnienia Drugiej Rzeczypospolitej charakteryzowała wzmożona działalność patriotyczna zarówno polskich elit politycznych, społecznych i intelektualnych, jak i coraz szerszych kręgów społeczeństwa, ukierunkowana początkowo na odzyskanie, a następnie utrzymanie przez Polskę niepodległości. Wyrazem tej aktywności były – obok polskich formacji zbrojnych – powstające u zarania Drugiej Rzeczypospolitej liczne partie polityczne, związki oraz stowarzyszenia społeczne, gospodarcze i kulturalno-oświatowe, stawiające przed sobą początkowo, jako cel nadrzędny, odzyskanie przez państwo polskie suwerenności, a z czasem wywalczenie korzystnych granic, umocnienie zdobytej niepodległości i konsolidację ogólnonarodową. Wśród tych organizacji istotną rolę odegrało Towarzystwo Straży Kresowej (TSK) i powołany przezeń do życia Związek Rad Ludowych (ZRL).

Inicjatywa utworzenia TSK wyszła z kręgu działaczy Związku Młodzieży Polskiej ZET w lutym 1918 r.¹ Była to odpowiedź tego środowiska na postanowienia traktatu, zawartego przez państwa centralne z Ukraińską Republiką Ludową w Brześciu Litewskim i przyznającego Ukraińcom Chełmszczyznę z częścią Podlasia – ziemie w zdecydowanej większości zamieszkałe przez ludność polską². Do

---

¹ O utworzeniu Straży Kresowej zob. *Zet w walce o niepodległość i budowę państwa. Szkice i wspomnienia*, red. T. Nowacki, Warszawa 1996, s. 130–131; J. Cabaaj, *Geneza i pierwszy rok działalności Towarzystwa Straży Kresowej w Chełmszczyźnie i na Podlasiu*, „Dzieje Najnowsze”, 1995, z. 4, s. 15–25.

² O traktacie brzeskim w: J. Pajewski, *Pierwsza wojna światowa 1914–1918*, Warszawa 1991, s. 637–669; idem, „Mitteleuropa”. *Studium z dziejów imperializmu niemieckiego w dobie pierwszej wojny światowej*, Poznań 1959, s. 253–308.

końca wojny priorytetowym zadaniem, stawianym sobie przez Straż Kresową było niedopuszczenie do realizacji traktatu brzeskiego i skonsolidowanie polskiej społeczności na ziemiach, przeznaczanych na mocy jego postanowień Ukrainie. W tym celu TSK organizowało liczne manifestacje, obchody rocznicowe, uroczystości patriotyczne i akcje strajkowe, skierowane przeciwko Niemcom i Austro-Węgrom.

W latach 1919–1920, kiedy Druga Rzeczpospolita w drodze zbrojnego konfliktu z Rosją Sowiecką, Ukraińcami i Litwą rozszerzała swe granice na wschodzie, ambicją Straży Kresowej stało się skuteczne wspomaganie działań militarnych poprzez krzewienie polskiej kultury oraz utrzymywanie, a z czasem pomnażanie polskiego stanu posiadania na obszarze tzw. Kresów Wschodnich – Wileńszczyzny, Polesia, Wołynia i Małopolski Wschodniej. W dziejach TSK okres ten charakteryzowała wzmożona aktywność programowotwórcza, znaczny wzrost liczebności członków, rozbudowa organizacji w terenie oraz dynamiczny rozwój nowych tytułów prasowych, powstających z inicjatywy działaczy Straży i propagujących głoszone przez nią idee.

Po podpisaniu w 1921 r. traktatu ryskiego, już w warunkach pokojowych, TSK kontynuowało wcześniejszą działalność na wschodnich obszarach państwa polskiego. Utworzyło także własną reprezentację polityczną pod nazwą Rad Ludowych, która po odniesieniu sukcesu w wyborach do Sejmu Wileńskiego w styczniu 1922 r., poniosła 10 miesięcy później dotkliwą porażkę w ogólnopolskich wyborach parlamentarnych i zesłała ze sceny politycznej. Straż Kresowa istniała jeszcze przez kilka lat, by ostatecznie zaniechać działalności u schyłku lat dwudziestych.

Dzieje TSK i ZRL stosunkowo rzadko były dotychczas przedmiotem naukowej refleksji³. Dzieje tych organizacji zbadane zostały, jak dotąd, w znikomym stopniu, a poczynione ustalenia obfitują w istotne luki. Równocześnie należy zauważyć, iż niektóre z dotychczas sformułowanych przez historyków ocen wymagają reinterpretacji. Usprawiedliwionym i celowym zabiegiem wydaje się zatem wskazanie możliwych kierunków dalszych studiów nad obydwoma organizacjami i zestawienie listy zasadniczych postulatów badawczych. W niniejszym

³ Brakuje w literaturze naukowej obszerniejszych publikacji, poświęconych działalności TSK i ZRL. Problematyka ta jest natomiast omawiana skrótowo w pracach dotyczących dziejów samego Zetu, bądź jego najbardziej znanej ekspozytury – Związku Naprawy Rzeczypospolitej – por. *Zet w walce o niepodległość...*, s. 130–143; T. Katelbach, *Zet*, „Zeszyty Historyczne” 1968 [Paryż], z. 13, s. 30–32; J. Rakowski, *Zetowcy i piłsudczycy*, *ibidem*, 1981, z. 55, s. 12–20; A. Micewski, *W cieniu marszałka Piłsudskiego*, Warszawa 1968, s. 269–271; P. Waingertner, „Naprawa” 1926–1939. *Z dziejów obozu pomajowego*, Warszawa 1999, s. 18–20.

tekście chciałbym zasygnalizować te zagadnienia, których opracowanie jest, według mnie, istotne dla uzupełnienia dotychczasowego stanu badań nad Strażą Kresową i Radami Ludowymi, a co za tym idzie wszechstronnego, naukowego ujęcia ich dziejów.

Wśród niewiadomych, które ujawnia przegląd do tej pory opublikowanych wyników studiów nad historią TSK i ZRL, wyróżnić można kilka kluczowych zagadnień. Są to: odtworzenie rozwoju struktur terenowych i centralnych Straży Kresowej i Rad Ludowych; ustalenie liczebności tych organizacji i jej zmian w poszczególnych okresach działalności oraz zebranie jak najpełniejszych informacji o działaczach TSK i ZRL; określenie rzeczywistych wpływów politycznych i zakresu społecznego oddziaływania Straży Kresowej i Rad Ludowych; rekonstrukcja i analiza koncepcji społeczno-politycznych i gospodarczych, wypracowanych i propagowanych przez obydwie organizacje, a będących jak dotąd przedmiotem odmiennych, a często wręcz przeciwstawnych interpretacji historyków; odtworzenie różnorodnych form aktywności TSK i ZRL oraz przedstawienie działań, podejmowanych przez ich członków dla osiągnięcia celów programowych; wreszcie ustalenie charakteru relacji pomiędzy Strażą Kresową i ZRL, a innymi podmiotami życia politycznego i społecznego Polski międzywojennej – środowiskami nieformalnymi, partiami, stowarzyszeniami, instytucjami państwowymi, a także wybitnymi politykami.

W odniesieniu do pierwszego z wymienionych powyżej problemów sformułować można kilka szczegółowych postulatów badawczych. Należą do nich: rekonstrukcja procesu rozbudowy struktur TSK w okresie I wojny światowej na obszarach okupacji niemieckiej i austriackiej oraz w okresie wojny polsko-sowieckiej; określenie rozmiarów i zasięgu oddziaływania sieci placówek Straży Kresowej, jak również Rad Ludowych zarówno na obszarze polskich Kresów Wschodnich, jak i w centralnej Polsce w latach 1921–1922, czyli w okresie najbardziej dynamicznego rozwoju obydwu organizacji; wreszcie ukazanie mechanizmu konstituowania się, przekształcania i działania centralnych struktur TSK i ZRL⁴.

Nie podjęto jak dotąd prób dokładnego określenia liczebności Straży Kresowej i Rad Ludowych w poszczególnych okresach istnienia obydwu struktur, a opublikowane w tym zakresie ustalenia odnoszą się przede wszystkim do ich organów centralnych⁵. Wiarygodne

⁴ Pewne informacje na ten temat w: *Zet w walce o niepodległość...*, s. 131–136; J. Cabaj, *op. cit.*, s. 15–25; J. Rakowski, *op. cit.*, s. 13–14.

⁵ Zob.: J. Rakowski, *op. cit.*, s. 14; *Zet w walce o niepodległość...*, s. 133–136; *Encyklopedia historii Drugiej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1999, s. 461–462.

i pełne informacje tego typu stanowią tymczasem zawsze pożądanym elementem kompleksowej charakterystyki każdego społecznego stowarzyszenia, związku, czy partii politycznej. Ustalenie liczebności TSK i ZRL pozwoliłoby na określenie ich rzeczywistego potencjału organizacyjnego i możliwości działania. Z kolei informacje o poszczególnych działaczach obydwu struktur – ich narodowości, miejscu urodzenia i zamieszkania, pochodzeniu społecznym, wykształceniu, aktywności zawodowej, poglądach i działalności politycznej, przynależności do innych organizacji czy stronnictw – mogłyby posłużyć do sporządzenia zbiorowego portretu środowiska Straży Kresowej i Rad Ludowych⁶. Po dokonaniu odpowiednich zestawień otrzymane tą drogą wiadomości przyczyniłyby się także do uzyskania interesujących danych statystycznych⁷. Równocześnie należy zauważyć, że postacie wybitnych członków tych organizacji – przywódców, ideologów, publicystów i działaczy społecznych – mogą stać się przedmiotem interesujących, odrębnych studiów i zaowocować powstaniem opracowań biograficznych.

Realizacja zasygnalizowanych postulatów badawczych powinna ułatwić odpowiedź na pytanie o wpływy, jakimi TSK i ZRL cieszyły się w Polsce międzywojennej i pomóc w odtworzeniu rzeczywistego stopnia społecznego poparcia dla ich programu i poczynań. Wydaje się to tym ważniejsze, iż jak dotąd w bogatej literaturze pamiętnikarskiej, popularnych opracowaniach historycznych, a przede wszystkim literaturze naukowej, odnoszącej się do problematyki polskich Ziemi Wschodnich w okresie Drugiej Rzeczypospolitej, napotkać można biegunowo odmienne oceny znaczenia i wpływów Straży Kresowej i Rad Ludowych – zarówno wśród społeczności kresowej, jak i w skali ogólnopolskiej. Niektórzy autorzy wspomnień i historycy podkreślają szeroki stopień społecznego poparcia dla

⁶ Informacje biograficzne o niektórych działaczach TSK i ZRL m. in. w: *Polski słownik biograficzny*, t. 16, s. 597–600; t. 25, s. 186–188; t. 34, s. 277–278; *Czy wiesz kto to jest?*, red. S. Łoza, t. 1, Warszawa 1938, s. 553, 582, 776–777; t. 2, Warszawa 1939, s. 97, 134; *Kto był kim w Drugiej Rzeczypospolitej*, red. J. Majchrowski, t. 1–2, Warszawa 1994, s. 117, 343, 487, 520, 526; M. Wańkiewicz, *Śp. Tadeusz Lechnicki*, „Rocznik Chełmski” 1998, t. 4, s. 285–296; K. Pożogo, *Tadeusz Józef Lechnicki*, *ibidem*, s. 297–303; M. Wańkiewicz, *Ziele na kraterze*, Łódź 1998, s. 47–61; S. Cenckiewicz, *U kresu ostatniego etapu. Emigracyjna działalność polityczna Tadeusza Katelbacha*, [w:] T. Katelbach, *Spowiedź pokolenia*, Gdańsk 2001; s. 301–355; P. Waingertner, *op. cit.*, s. 256–262.

⁷ Postulat ten można zresztą uznać za zasadny i wykonalny przy zastosowaniu nowoczesnych metod badawczych (komputery) w stosunku do wszystkich istotnych, badanych środowisk politycznych Polski międzywojennej. Jego spełnienie pozwoliłoby uzyskać nowe dane, uzupełniające dotychczasową wiedzę o życiu politycznym Drugiej Rzeczypospolitej.

obydwu organizacji na Kresach Wschodnich, a także sukcesy odnotowywane przez nie przy próbach pozyskania sympatii opinii publicznej w całym państwie⁸. Z kolei w innych relacjach z epoki, a także w części publikacji naukowych, wpływy TSK i ZRL są dezawuowane, a same organizacje określane jako niewiele znaczące na mapie społeczno-politycznej Polski międzywojennej⁹. Bywa i tak, że w opracowaniach, w których ze względu na ich tematykę należałoby spodziewać się szerszych informacji o Straży Kresowej i Radach Ludowych, brak jest o nich jakichkolwiek wzmianek bądź są one niezwykle lakoniczne¹⁰.

Do sformułowania wielu pytań badawczych zmusza także obecny stan wiedzy historycznej na temat ideologii oraz programu społeczno-politycznego i ekonomicznego, wypracowanych i propagowanych przez środowisko TSK i ZRL. W literaturze przedmiotu nie zostały dotychczas szerzej omówione głoszone przez nie koncepcje programowe, odnoszące się do tak podstawowych aspektów wizji państwa, jak np.: sposób wyłaniania i kompetencje oraz wzajemne relacje pomiędzy władzą ustawodawczą i wykonawczą; prawa i obowiązki obywateli; polityka oświatowa; stosunki pomiędzy państwem polskim i działającymi na jego obszarze Kościołami; organizacja sił zbrojnych; ustawodawstwo socjalne; z zakresu problemów ściśle gospodarczych zagadnienie własności, etatyzmu i interwencjonizmu państwowego; wreszcie propozycje, odnoszące się do kwestii polityki zagranicznej i wizji Polski w Europie¹¹. Sytuacja taka wynika z faktu

⁸ Patrz: S. Majewski, *O Kresach Wschodnich i Straży Kresowej*, Lublin 1918, *passim*; *Zet w walce o niepodległość...*, s. 130–143; T. Katelbach, *Spowiedź pokolenia...*, s. 109; idem, *Zet...*, s. 29–32; J. Rakowski, *op. cit.*, s. 12–20; D. Nałęcz, *Sen o władzy. Inteligencja wobec niepodległości*, Warszawa 1994, s. 154–155.

⁹ Zob. M. Birżyszka, *Na posterunku wileńskim*, Wilno 1920, s. 4–6; J. Borkowski, *Zetowcy w Polsce międzywojennej*, „Pokolenia” 1979, nr 4, s. 163.

¹⁰ Patrz: A. Micewski, *Z geografii politycznej II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1964, s. 249; Z. Krajewski, *Geneza i dzieje wewnętrzne Litwy Środkowej (1920–1922)*, Lublin 1966, s. 97, 102; A. Garlicki, *Przewrót majowy*, Warszawa 1979, s. 148; idem, *Od maja do Brześcia*, Warszawa 1985, s. 23; A. Deruga, *Polityka wschodnia Polski wobec ziem Litwy, Białorusi i Ukrainy (1918–1919)*, Warszawa 1969; K. Grünberg, *Polskie koncepcje federalistyczne 1864–1918*, Warszawa 1971; J. Lewandowski, *Federalizm. Litwa i Białoruś w polityce obozu belwederskiego XI 1918–IV 1920*, Warszawa 1962; idem, *Imperializm słabości. Kształtowanie się koncepcji polityki wschodniej pilsudczyków 1921–1926*, Warszawa 1967; H. Wisner, *Wojna nie wojna. Szkice z przeszłości polsko-litewskiej*, Warszawa 1978.

¹¹ Informacje o koncepcjach ustrojowych, politycznych, społecznych i ekonomicznych zawiera m. in. obszerny i dobrze opracowany zespół archiwalny Towarzystwa Straży Kresowej w Archiwum Akt Nowych w Warszawie.

powszechnego postrzegania Straży Kresowej i Rad Ludowych – także przez profesjonalnych historyków – przede wszystkim jako organizacji, powołanych do życia dla prowadzenia działalności na rzecz obrony i umacniania polskości Ziemi Wschodnich Drugiej Rzeczypospolitej. Stąd akcentowanie w literaturze przedmiotu przede wszystkim tych koncepcji, wypracowanych w kręgu TSK i ZRL, które odnosiły się do zagadnienia słowiańskich mniejszości narodowych, polityki narodowościowej państwa polskiego na Kresach Wschodnich oraz jego stosunków z Rosją Sowiecką (później Związkiem Sowieckim) i Litwą¹². Taka ocena programu i charakteru działań Straży Kresowej i Rad Ludowych wydaje się jednak dalece uproszczona. Pomimo, iż w istocie powstanie obydwu organizacji wynikało z dążeń środowiska zetowego do utworzenia struktur, chroniących polski stan posiadania na Kresach Wschodnich, zarówno TSK, jak i ZRL stosunkowo szybko wypracowały propozycje ideowe, odnoszące się do różnorodnych kwestii ustrojowych, polityczno-społecznych i ekonomicznych, prezentując je w formie interesującego, wieloaspektowego programu¹³.

Należy tu podkreślić, że również w zakresie koncepcji, firmowanych przez Straż Kresową i Rady Ludowe, a dotyczących problemu mniejszości ukraińskiej, białoruskiej i litewskiej stosunków Drugiej Rzeczypospolitej oraz stosunków Polski z państwem sowieckim i innymi wschodnimi sąsiadami, zarówno w relacjach współczesnych, jak i ocenach historyków występują poważne niezgodności. W literaturze wspomnieniowej i opracowaniach naukowych opinie o TSK i ZRL, jako organizacjach, propagujących w odniesieniu do mniejszości narodowych, zamieszkujących na wschodnich obszarach Rzeczypospolitej, koncepcje asymilacji państwowej i tolerancji narodowościowej, a w zakresie polityki zagranicznej program federalistyczny, sąsiadują z opiniami o zasadniczo nacjonalistycznym obliczu obydwu organizacji i obronie przez nie idei inkorporacji terenów, zasiedlonych przez ludność ukraińską, białoruską i litewską¹⁴. Zagadnienie polityki narodowościowej i powiązane z nim problemy polskiej polityki zagranicznej na wschodzie, zajmujące istotne miejsce w koncepcjach

¹² Por. A. Micewski, *W cieniu marszałka...*, s. 269–271; J. Faryś, *Piłsudski i piłsudczycy. Z dziejów koncepcji polityczno-ustrojowej (1918–1939)*, Szczecin 1991, s. 79; J. Holzer, *Naprawiacze, zetowcy i Związek Patriotyczny*, „Acta Universitatis Wratislaviensis, 1981, nr 543, Historia XXXVI, s. 200, 202.

¹³ Tylko niektóre jego elementy zostały zasygnalizowane w: *Zet w walce o niepodległość...*, s. 130–143; D. Nałęcz, *op. cit.*, s. 155–156.

¹⁴ Por. charakterystykę TSK i ZRL, jako organizacji głoszących idee asymilacji państwowej i federalizmu w: J. Rakowski, *op. cit.*, s. 15–16; A. Micewski, *W cieniu marszałka...*, s. 269–271 oraz tezę o nacjonalistycznym i inkorporacyjnym nastawieniu tych organizacji w: J. Borkowski, *op. cit.*, s. 164–165.

programowych Straży Kresowej i Rad Ludowych, zasługują zatem także na ponowne przestudiowanie i wyjaśnienie.

Kolejny, istotny problem badawczy stanowi odtworzenie działalności TSK i ZRL, jej form, charakteru i zakresu. U schyłku I wojny światowej i w pierwszych latach istnienia Drugiej Rzeczypospolitej obydwie organizacje należały do bardzo aktywnych podmiotów polskiego życia społeczno-politycznego. Tymczasem wiedza historyczna o ich poczynaniach często nie wychodzi poza ogólnikowe sformułowania, powtarzane w kolejnych opracowaniach. Lista postulatów badawczych, odnoszących się do tej problematyki jest bardzo długa. Na opracowanie naukowe wciąż oczekują takie formy aktywności Straży Kresowej, jak np.: akcja zbierania petycji i podpisów ludności w obronie polskości Chełmszczyzny, dostarczonych następnie na Konferencję Pokojową w Paryżu w 1919 r.; obchody 127 rocznicy uchwalenia Konstytucji 3 maja, przygotowane i przeprowadzone przez TSK w 1918 r. na Kresach Wschodnich; wiece, manifestacje, zjazdy, odczyty, prelekcje, organizowane dla poparcia i propagowania kolejnych poczynań Straży Kresowej; akcja zakładania przez jej działaczy bibliotek, czytelni, domów ludowych, teatrów amatorskich oraz biur porad prawnych dla ludności; inicjatywa TSK organizowania kursów samorządowych na Ziemiach Wschodnich, mających przygotować tamtejszą społeczność do uczestnictwa w życiu społeczno-politycznym demokratycznego państwa; działania zmierzające do ochrony zabytków polskiej kultury materialnej na Ziemiach Wschodnich w okresie wojny polsko-sowieckiej, podjęte przez pracowników tzw. Wydziału Zabytków Straży Kresowej; akcja działaczy TSK zakładania spółdzielni i kółek rolniczych, stowarzyszeń rolniczo-handlowych oraz specjalnych komitetów pomocy rolnej; organizowanie przez nich kursów rolniczych; wreszcie działania, podejmowane przez przedstawicieli środowiska Straży Kresowej na Ziemiach Wschodnich w celu łagodzenia sporów pomiędzy polskim dworem, a ukraińską i białoruską wsią.

Na szczególną uwagę badaczy zasługuje szeroka działalność wydawnicza środowisk, skupionych w TSK i ZRL. Członkowie obydwu organizacji przywiązywali duże znaczenie do rozwoju własnej prasy, druku i kolportażu książek, broszur i materiałów agitacyjnych, propagujących bliskie im idee. Wśród pism, założonych, wydawanych, bądź inspirowanych przez Straż Kresową w pierwszych latach istnienia Polski międzywojennej znajdowały się zarówno dzienniki, m. in.: „Gazeta Wileńska”, „Dziennik Białostocki”, „Dziennik Suwalski”, „Echo Grodzieńskie”, jak i periodyki, np.: „Wschód Polski”, „Głos Ziemi Chełmskiej”, „Polak Kresowy” (dla Wołynia), „Chata Polska”

(dla ziemi białostockiej i grodzieńskiej), „Lud Polski” i „Zorza Mińska”. Dla ludności ukraińskiej i białoruskiej TSK wydawało pisma: „Zorka”, „Ogoniok” i „Nowiny”, a dla litewskiej – periodyk „Musu Balsas”¹⁵. Przywołane tytuły mogą stanowić zarówno przedmiot studiów prasoznawczych, jak i badań nad myślą społeczno-polityczną i ekonomiczną środowiska zetowego, Straży Kresowej i Rad Ludowych.

Przebadania wymagają także relacje pomiędzy TSK i ZRL, a innymi podmiotami polskiego życia politycznego – przede wszystkim założycielskim środowiskiem ZET-u, piłsudczykami i obozem narodowym, ale także innymi znaczącymi ugrupowaniami, zarówno polskimi, jak i reprezentującymi mniejszości słowiańskie¹⁶.

Do zadania wielu pytań badawczych skłania obecny stan wiedzy historycznej na temat zakresu, form i wyników współpracy Straży Kresowej z wojskiem polskim w okresie wojny polsko-sowieckiej, zbrojnego konfliktu polsko-ukraińskiego o Małopolskę Wschodnią i walk z Litwinami. Odtworzenie współdziałania TSK z władzami wojskowymi na szczeblu lokalnym i centralnym; pomocy, udzielanej przez Straż Kresową wojsku w organizacji frontowego zaplecza; akcji agitacyjnej wśród ukraińskiej, białoruskiej i litewskiej ludności Kresów Wschodnich na rzecz zajęcia przez nią przychylniej postawy wobec polskiej armii; działalności konspiracyjnej, wywiadowczej, dywersyjnej i partyzanckiej, wreszcie udziału członków TSK w wojnach o wschodnie granice państwa polskiego w szeregach wojska polskiego – to lista podstawowych postulatów badawczych, których realizacja pozwoli zarówno na ukazanie ważnego rozdziału z dziejów Straży Kresowej i polskiej społeczności na Ziemiach Wschodnich, jak i na wzbogacenie obecnego stanu wiedzy o działaniach militarnych podczas wojen na wschodnich rubieżach Drugiej Rzeczypospolitej¹⁷.

¹⁵ O prasie TSK i ZRL np. w: T. Katelbach, *Spowiedź pokolenia...*, s. 104–109; *Zet w walce o niepodległość...*, s. 134–135; A. Paczkowski, *Prasa polska 1918–1939*, Warszawa 1980, s. 111; A. Notkowski, *Polska prasa prowincjonalna Drugiej Rzeczypospolitej (1918–1939)*, Warszawa–Łódź 1982, s. 321–322. Patrz też: opinia D. i T. Nałęczów (*Prasowa działalność piłsudczyków*, „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej” 1979, t. XVIII, nr 4, s. 80).

¹⁶ Na ten temat, zob. B. Srocki, *Akcja przeciwko Straży Kresowej w prasie i w Sejmie*, Warszawa 1921, *passim*; J. Ożarowska-Kałuża, *Straż Kresowa a Zarząd Cywilny Ziem Wschodnich. Współdziałanie czy rywalizacja?*, Warszawa 1999, *passim*; K. Górnicka, *O polskość Kresów Wschodnich czyli rzecz o Towarzystwie Straży Kresowej*, „Tygodnik Polski” 1989, nr 30, s. 12; *Zet w walce o niepodległość...*, s. 139–141.

¹⁷ O współpracy TSK z wojskiem polskim i udziale działaczy Straży w działaniach wojennych na kresach wschodnich w latach 1918–1921 w: *Zet w walce o niepodległość...*, s. 137–138; T. Katelbach, *Zet...*, s. 30; J. Rakowski, *op. cit.*, s. 13–14.

Epizodem stosunkowo najczęściej omawianym w literaturze przedmiotu i najlepiej znanym z dziejów środowiska TSK i ZRL jest udział Rad Ludowych w wyborach do Sejmu Wileńskiego w styczniu 1922 r. i jego pracach oraz w ogólnopolskich wyborach parlamentarnych w listopadzie 1922 r.¹⁸ Jednak i te wydarzenia oraz dotyczące ich, rozbieżne oceny, sformułowane dotychczas przez historyków, prowokują liczne pytania. Czemu zawdzięczały Rady Ludowe swój sukces w wyborach do Sejmu Orzekającego w Wilnie – „inkorporacyjnemu” postulatowi włączenia Litwy Środkowej do Polski, wystąpieniu jako ugrupowanie popierające Józefa Piłsudskiego, czy może radykalnemu programowi społecznemu? Dlaczego dobry wynik uzyskany w styczniu na Wileńszczyźnie nie przełożył się na zadowalający rezultat w listopadowych wyborach do parlamentu Drugiej Rzeczypospolitej? Czy zadecydowały o tym błędy taktyczne przywódców środowiska TSK i ZRL, niechętnych włączaniu się w koalicje przedwyborcze pomimo wielu propozycji porozumienia, zgłaszanych pod ich adresem przez inne stronnictwa polityczne? Czy listopadowa klęska wyborcza była wynikiem fiaska próby odejścia od stereotypu ugrupowania lokalnego, kresowego? A może o przegranej w wyborach parlamentarnych zdecydował konflikt z Naczelnikiem Państwa i jego współpracownikami, który skutkował niechęcią administracji wobec niepokornego stronnictwa?

Wreszcie istotne wydaje się pytanie o przyczyny ograniczenia działalności, a następnie samolikwidacji Straży Kresowej i Związku Rad Ludowych u schyłku lat dwudziestych. Z pewnością do tych dramatycznych decyzji przyczyniła się przegrana Rad Ludowych w ogólnokrajowych wyborach 1922 r., niechęć, okazywana TSK i ZRL przez Naczelnika Państwa i nieufność, demonstrowana wobec nich przez piłsudczyków, wreszcie konflikt obydwu organizacji z dominującymi na polskiej scenie politycznej ugrupowaniami, m. in. Narodową Demokracją i Polskim Stronnictwem Ludowym „Piast”. Istotny wpływ odegrał fakt zakończenia zmagających wojennych o wschodnią granicę państwa polskiego, co w zasadniczy sposób ograniczało listę zadań, do wypełnienia których Straż Kresowa i Rady Ludowe zostały powołane. Należałoby jednak zastanowić się również, jaki wpływ na zniknięcie TSK i ZRL z polskiego życia politycznego mógł mieć świadomy wybór środowiska zetowego, które zadecydowało o konieczności zaangażowania się przywódców,

¹⁸ Patrz m. in. J. Rakowski, *op. cit.*, s. 18–19; A. Srebrakowski, *Sejm Wileński 1922 roku. Idea i realizacja*, Wrocław 1993, s. 61–63, 75–84, 88–91, 94, 106, 109–119, 128–132; W. Chocianowicz, *Sejm Wileński w 1922 roku*, „Zeszyty Historyczne” 1963 [Paryż], z. 4, s. 25–44.

ideologów i czołowych działaczy Straży Kresowej i Rad Ludowych w tworzenie od 1926 r. ogólnopolskiego ugrupowania, będącego nową emanacją ZET-u, a zarazem próbą integracji zetowców i piłsudczyków – Związku Naprawy Rzeczypospolitej¹⁹.

Podsumowując niniejsze rozważania należy podkreślić, iż obecny stan badań nad Towarzystwem Straży Kresowej i Związkiem Rad Ludowych pozostawia wiele do życzenia. Obydwie organizacje nadal czekają na naukowe opracowanie, ujmujące w sposób wyczerpujący ich rozwój strukturalny, wszechstronną działalność i wypracowane przez nie koncepcje programowe. W powyższym tekście starałem się udowodnić, że w dziejach TSK i ZRL obok nielicznych zagadnień, przebadanych, bądź choćby zasygnalizowanych przez historyków, dominują znaki zapytania i luki badawcze, dotyczące często kwestii kluczowych dla odtworzenia rozwoju i działalności tych organizacji oraz tworzących je środowisk. Równocześnie celem moim było wykazanie, iż część spośród ocen i opinii, dotychczas sformułowanych w literaturze przedmiotu, wydaje się dość ogólnikowa i powierzchowna, a w najlepszym razie kontrowersyjna.

Wieloaspektowe studia nad dziejami Straży Kresowej i Rad Ludowych znajdują się obecnie w stosunkowo wczesnej fazie. Stwierdzenie to odnosi się przy tym nie tyle do czasu, od jakiego są podejmowane – historycy polscy w kraju i na emigracji poruszali tę tematykę w swych publikacjach już od kilkudziesięciu lat – ile do osiągniętych dotychczas wyników²⁰. Jednak w ostatnich latach odnotować można wyraźny wzrost zainteresowania najnowszymi dziejami polskich Kresów Wschodnich. Zjawisko to dotyczy zarówno środowiska zawodowych historyków, nieprofesjonalnych popularyzatorów tej tematyki, jak i czytelników. Dobrze rokuje to dla przyszłości studiów nad polskimi organizacjami, działającymi na obszarze przedwojennych Ziemi Wschodnich – w tym Strażą Kresową i Radami Ludowymi.

Wydaje się, że w toku dalszych badań nad TSK i ZRL osiągnięcie interesujących rezultatów byłoby możliwe w przypadku podjęcia współpracy przez specjalistów z zakresu najnowszej historii politycznej Polski, badaczy dziejów społecznych oraz historii kultury. Rozwój, działalność i myśl społeczno-polityczna Straży Kresowej i Rad

¹⁹ O „Naprawie” jako organizacji mającej stanowić w planach zetowców jawną emanację ruchu zetowego po przewrocie majowym zob. P. Waingertner, *op. cit.*, *passim*.

²⁰ Pierwsze opracowania, omawiające szerzej problematykę TSK i ZRL, pojawiły się na emigracji i w kraju w latach sześćdziesiątych minionego wieku, patrz: T. Katelbach, *Zet...*, s. 29–32; A. Micewski, *W cieniu marszałka...*, s. 269–271.

Ludowych mogłaby również stanowić wdzięczne pole studiów dla interdyscyplinarnego zespołu badawczego, skupiającego, np. historyków, politologów, prasoznawców i archiwistów.

Przedstawione w powyższym tekście postulaty badawcze i propozycje metod ich realizacji traktuję jako próbę zwrócenia uwagi na interesujące, aczkolwiek pozostające wciąż na uboczu i zbadane jedynie fragmentarycznie zagadnienie. Wszechstronne i kompetentne opracowanie dziejów Towarzystwa Straży Kresowej i Związku Rad Ludowych mogłoby uzupełnić istotną lukę w polskiej historiografii.

PRZEMYSŁAW WAINGERTNER

**Towarzystwo Straży Kresowej
(Society of Borderland Guard)
and Związek Rad Ludowych (Union of People's Councils)
Research Requirements**

The Society of Borderland Guard (TSK) and the Union of People's Councils (ZRL) belonged to the most significant Polish social and political organisations operating within the Second Polish Republic in the 1920s. They were founded by activists of Związek Młodzieży Polskiej ZET (the Polish Youth Union ZET) for the purpose of propagating and protecting the Polish traditions in East-Borderlands. The history of TSK and ZRL has rarely been a subject of any scientific reflection up to now. There are many gaps in the historiography of the two organisations and the hitherto findings often need more verification and reinterpretation. Further studies are necessary on the development of territorial units and central institutions of the Borderland Guard and the People's Councils, their numbers, political influence and the scope of social effects, their elaborated political and economic-social concepts, the forms and intensiveness of activity of those organisations and the relationships between them and other entities of the political life in interwar Poland – parties, societies, outstanding politicians and state institutions. Findings thus produced will contribute to widened knowledge both of the political scene of the Second Polish Republic and of the history of the Polish East-Borderland in the 20th century.